

РОЗДІЛ 5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.7:323.21 (477) – 047.23
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.30.34>

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

POLITICAL COMPETENCE OF CITIZENS IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Столярова А.Ю.

*аспірантка кафедри політичної теорії
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті авторка визначає політичну компетентність громадян у демократичному суспільстві. Ця проблема є дуже актуальною для сучасного політичного процесу в Україні. Від рівня політичної компетентності громадян залежить результат демократичних перетворень, європейська та євроатлантична інтеграція. Окрім актуальності, проблема формування політичної компетентності характеризується складністю та багатофакторністю. Представлено позицію соціального конструктивізму, відповідно до якої громадяни конструюють політичну реальність на основі певного рівня політичної компетентності. У творах соціальних конструктивістів виокремлено два підходи. Відповідно до першого, у суспільстві формується певна група (еліта, правлячий клас, технократи), яка конструює реальність для інших груп. Відзначено, що на сучасному етапі з метою конструювання політичної реальності широко використовуються комунікативні технології, інтернет-комунікації, соціальні мережі. Другий підхід представлено у теорії повсякденності. Відповідно до неї саме повсякденна взаємодія індивідів є плавильним котлом формування політичної компетентності. Спільним для цих двох підходів є наголос на свободі індивідів, індивідуалізмі, громадській думці та природних правах людини, як основі демократичного суспільства, а також на необхідності політичної освіти. Відзначено, що представники теорії повсякденності обґрунтовують суб'єктивну реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми. Порозуміння між індивідами у «життєсвіті» вимагає різних компетентностей для різних комунікативних ситуацій, зокрема – для голосування на виборах, контролю над публічною політикою. Політична компетентність у демократичному суспільстві проявляється у обмеженні влади «пророків», які використовують інтернет-комунікації, соціальні мережі задля впливу на громадську думку, маніпуляцій нею. Навпаки, пріоритет має надаватись політичній освіті, раціональним політичним дебатам, подоланню медіатизації політики тощо. Це має сприяти формуванню політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Ключові слова: політична компетентність, конструктивізм, демократія, демократизація, повсякденність, публічна політика, вибори.

In the article, the author defines the political competence of citizens in a democratic society. This issue is very relevant for the modern political process in Ukraine, as the result of democratic transformations, European and Euro-Atlantic integration depends on the level of political competence of citizens. In addition to relevance, the problem of forming political competence is characterized by complexity and multifactorial nature. The article presents the position of social constructivism, according to which citizens design political reality based on a certain level of political competence. In the works of social constructivists, two approaches are distinguished. Comply with the first one, a certain group (elite, ruling class, technocrats) is formed in society, which designs reality for other groups. It is noted that at the present stage, communication technologies, internet communications, and social networks are widely used to architect political reality. The second approach is presented in the everyday life theory. Comply with it, it is the daily interaction of individuals that is the melting pot for the political competence formation. Common point for these two approaches is the emphasis on individual freedom, individualism, public opinion and natural human rights as the foundation of a democratic society, as well as the need for political education. It is noted that representatives of the everyday life theory justify the subjective reality of everyday life, which legitimizes symbolic universes. Consent between individuals in the "life world" requires different competencies for different communication situations, in particular – for voting in elections, monitoring over the public policy. Political competence in a democratic society is manifested in limiting the power of "prophets" who use internet communications and social networks to influence and manipulate public opinion. On the contrary, priorities should be given to political education, rational political debate, overcoming the mediatization of politics, and so on. This should contribute to the formation of political competence of citizens in a democratic society.

Key words: political competence, constructivism, democracy, democratization, everyday life, public policy, elections.

Постановка проблеми. Проблема формування політичної компетентності громадян є однією із найбільш актуальних для сучасної України. Від рівня політичної компетентності громадян залежить результат демократичних перетворень. Під час електоральних кампаній громадяни обирають представницьку владу, а після виборів – критично оцінюють та контролюють її діяльність. У ліберальній політичній доктрині сформувалось уявлення щодо конструктивістського потенціалу, який має політична компетентність громадян. Адже, у демократичному суспільстві саме громадяни у процесі електорального вибору обирають владу, а під час здійснення публічної політики – критикують та контролюють її (зокрема, й соціальних мережах). Таким чином, громадяни конструюють політичну реальність сучасних демократій.

Слід наголосити, що інтерпретації політичної компетентності, як важливої складової соціальних, економічних та політичних трансформацій (компетентні громадяни обирають компетентну та відповідальну владу та контролюють її діяльність) формувались у межах соціального конструктивізму. В умовах представницької демократії саме від думки громадян (громадської думки) залежить вибір суб'єкта (суб'єктів) конструювання політичної реальності. Дослідження політичної компетентності на різних етапах розвитку політичної думки дозволить відзначити основних акторів формування політичної компетентності еліт та громадян, які визначали напрямки конструювання політичної реальності. Це, наприклад, тирани, аристократія та демос у античних полісах; церква, феодала та міста-республіки у середньовіччі; партії, парламенти, нації, громадяни – у демократичних суспільствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізація політичної компетентності у демократичному суспільстві відбувалась як у філософських міркуваннях, соціологічних та політичних дослідженнях, економічних та правових візіях так і у процесі міждисциплінарного синтезу. Наголос слід зробити на свободі та рівності, індивідуалізмі та суспільному договорі, громадській думці та природних правах людини. У працях А. де Токвіля [5] визначено джерела та сутність феномену політичної (демократія) та економічної (ринок) конкуренції, яка є фундаментом для розвитку політичної компетентності. При цьому, роль політичної компетентності полягає у визначенні громадянами спільного блага та шляхів його досягнення, відмінностей між суспільним інтересом та вузькогруповими інтересами. Представники конфліктної традиції, до яких Р. Коллінз [9] відносить Н. Макіавеллі, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Г. Зімеля, К. Мангейма, Р. Дарендорфа наголошують на необхідності забезпечення компетентності правителів, політичної еліти, правлячого класу. Безпосередньо уявлення щодо соціального кон-

структивізму на основі політичної компетентності громадян виражаються у двох концепціях політичної компетентності. Дослідники або шукають певну групу («технократи», «ліберали», представники певної ідеологічної доктрини чи релігії), яка володіє необхідним рівнем знань та компетентностей задля визначення та реалізації спільного інтересу. Йдеться про пошук «об'єктивних» законів суспільства та історії (те, що К. Поппер називав «історизмом»). Або обґрунтовують суб'єктивну реальність повсякденного життя, яке легітимізує символічні універсуми. Цей підхід характеризується увагою до повсякденності, як плавильного котла політичної компетентності. Перша традиція пов'язана із філософією утилітаризму, доктринами соціалізму та раннього лібералізму (Є. Бентам, Дж. С. Мілль) та «позитивною філософією» О. Конта. Друга – із соціологією повсякденності А. Шюца, Т. Лукмана та П. Бергера.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До невирішених частин загальної проблеми участі громадян у конструюванні політичної реальності на основі політичної компетентності відносяться наступні. По-перше, визначення сутності процесу конструювання політичної реальності. По-друге, аналіз особливостей ранніх конструктивістських доктрин та порівняння їх із підходом соціології повсякденності до конструювання політичної реальності. По-третє, визначення місця та ролі політичної компетентності громадян у процесі конструювання політичної реальності у демократичних країнах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії політичної думки різними дослідниками (як зарубіжними так і вітчизняними) виокремлювались різноманітні актори конструювання політичної реальності: від публічної влади (М. Вебер, Ф. Тейлор, Г. Саймон, Д. Валдо, В. Парсонс, О. Батрименко, К. Ващенко, Ю. Ковбасюк, Д. Неліпа, К. Вітман), політичних еліт (Р. Міхельс, Г. Моска, В. Парето, І. Мацишина, С. Наумкіна) та університетів (В. фон Гумбольдт, К. Ясперс, М. Квек, Дж. Ньюмен, Я. Пелікан) до груп інтересів (А. Бентлі, Г. Алмонд, Г. Пауелл, Р. Даль, А. Лясота, О. Лісничук, В. Цвих) та масмедіа (М. МакКомбс, Д. Шоу).

Окремо слід відзначити праці, автори яких визначають вплив медіа на політичну реальність через процес медіатизації політики та формування медіаполітичної системи. Це, передусім, Д. МакКвейл [10], К. Лундбі [11], Дж. Стрембек [12]. Серед українських дослідників варто відзначити праці В. Бурлачука, Б. Потянника, Л. Ороховської, Д. Яковлева.

В умовах інформаційного суспільства важлива роль у конструюванні політичної реальності, формуванні політичної компетентності громадян належить політичній комунікації та інституту мас-медіа. Як відзначається у дослідженні ролі засобів масової інформації у конструюванні політичної реальності: «Сучасне українське суспільство характеризується зростаючим впливом комунікаційних процесів... Використання комунікаційних каналів та інформаційних технологій стало невід'ємною частиною політичних кампаній... Політична комунікація стає визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського суспільства. Засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, але і як інстанція «називання» та інтерпретації подій. ЗМІ, завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії, створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину, і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію» [7].

У класичній праці «Соціальне конструювання реальності» П. Бергер та Т. Лукман [8] розрізняють суспільство як об'єктивну та суб'єктивну реальність, а центральне місце у процесі конструювання відводять знанню (чи, можливо, «політичним компетентностям»), яке легітимізує символічні універсуми. Етапи конструювання реальності вони представляють наступним чином: «(1) суб'єктивна реальність → (2) інтерсуб'єктивна реальність (повсякденність) → (3) конструювання інтерсуб'єктивної реальності (повсякденності) → (4) повсякденне знання як основа інтерсуб'єктивної реальності... На основі соціального знання і формується суспільство як об'єктивна та суб'єктивна реальність. В першому випадку, П. Бергер та Т. Лукман акцентують увагу на інституалізації та легітимізації соціальних відносин, в другому – на соціалізації та ідентифікації (ідентичностях). На їх думку, саме «повсякденне знання», а не «ідеї», мають бути головним фокусом соціології знання. Це саме те «знання», що представляє собою фабрику значень, без якого не може існувати жодне суспільство» [1].

Взагалі, такий напрямок соціологічного знання та міждисциплінарних студій, як теорія повсякденності відмовляється від насильницького (йдеться, звичайно про інтелектуальний вплив та примус) нав'язування певної картини реальності, представляючи саме повсякденність плавильним котлом політичної компетентності та політичного представництва.

Українська дослідниця І. Мацишина зосереджується на дискурсивному вимірі конструювання політичної реальності, ідентифікує політичну реальність як симулякр: «Політична дійсність – набір денотат – фактів, явищ та процесів. Дійсність

набуває публічності й перетворюється в конструйовану політичну реальність завдяки інтерпретаціям (конотаціям) денотантів. Конотаційні канали і механізми достатньо заангажовані, тому дискурсні практики конструювання політичної реальності призводять до того, що суспільний текст як сукупність усіх дискурсів, кореспондується з дійсністю лише умовно. Здебільшого конструйована політична реальність – симулякр, що має на меті ситуаційно сформулювати ставлення, спонукати до певних поведінкових реакцій, наповнити дискурси слова маркерами та ярликами для спрощення розуміння та впізнаваності ключових акторів, подій, процесів» [2]. Відповідно до такого підходу, реальність конструюється елітою у власних інтересах.

Один із засновників «соціології повсякденності» Альфред Шюц рухався від природних настанов до необхідності соціальної науки [6]. Він наголошував на тому, що «Науки, що прагнуть тлумачити та пояснювати людські діяльність та мислення, мусять починати з опису основних структур донаукової дійсності, котра є самозрозумілою для людини, яка перебуває у природній настанові. Ця дійсність є повсякденним життєвітом... У природній настанові я завжди перебуваю у світі, "дійсність" якого не викликає в мене питань і є самозрозумілою. Я народився в ньому, і я сприймаю як дане те, що він існував до мене. Він є неproblemатичним ґрунтом усіх даностей, так само як і неproblemатичними рамками, в яких переді мною виникають проблеми, які я мушу розв'язувати. Він постає переді мною у зв'язаній організації об'єктів із певними властивостями, які можуть бути повністю описані. У природній настанові світ для людини ніколи не є простим нагромадженням кольорових плям, незв'язаних шумів або центрів холоду та тепла. Можливість такої редукції досвіду і пов'язане з нею питання про те, як можна знов реконституювати предмети досвіду, не виникають у природній настанові, а являють собою специфічну проблему філософської та наукової думки» [6, с. 17-18].

Порозуміння у життєвіті вимагає різних компетентностей для різних комунікативних ситуацій. Голосування під час виборів – це лише одна із таких комунікативних ситуацій. У ній діє принцип «обмеженої раціональності». Адже, громадянин голосує (приймає рішення щодо вибору одного із кандидатів чи однієї із партій) завжди в умовах дефіциту інформації та темпорального дефіциту.

При цьому, А. Шюц не відкидає необмеженої розумності повсякденного діяння, хоча й наводить обмеження для нього. Він зазначає: «Якщо ми запитуємо, що було б передумовою необмежено розумного діяння, ми водночас запитуємо, на які межі необхідно має наштовхуватися розумність діяння в життєвіті повсякденності – і не лише

з приводу пристрасті, сліпоти або усвідомленого незнання людини. Таким чином, ми хотіли б лише пограти з думками про необмежену розумність діяння, щоб побачити, як все ж таки утворюється практична розумність діяння за обмежувальних умов повсякденної дійсності» [6, с. 423].

Щодо процесу формування політичної компетентності, то у соціології повсякденності знаходимо аналіз взаємного впливу запасів знання, які А. Шюц називає «суспільним запасом знання» та «суб'єктивним запасом знання», а їх взаємодію – діалектикою індивіда та суспільства. Ці запаси знання формують політичну компетентність, адже елементи суспільного запасу знання входять до суб'єктивного запасу знання і навпаки суспільний запас знання презентується у виборі індивідів, визначає індивідуальну поведінку.

Відповідно до «соціології повсякденності» вибір громадянина (не лише електоральний) є суспільно обумовленим. У «Структурі життєсвіту» зазначено: «Зрозуміло, що вибір є процесом у внутрішній тривалості того, хто вибирає. Де ще він міг би відбуватися? Проте слід зазначити, що вибору стосується щось таке, чого не має предметність зовнішнього світу. Очікування майбутнього є актами свідомості особливого виду. Свідомість не схоплює в них щось таке, що або може бути тут і тепер сприйняте у самоданості, або було сприйняте раніше, а тепер презентується у спогаді. Акт свідомості полягає тут радше у фантазійній презентації чогось ненаявного і такого, що ніколи не було наявним... це суспільні об'єктивації, які будуються та зберігаються у багатьох поколіннях і з необхідністю передаються дітям і які – якщо потрібно, так би мовити, з Ніщо – утворюють масштаби порівняння» [6, с. 405].

У представників ранніх конструктивістських концепцій одним із головних завдань є пошук групи, яка володіє певним «знанням», що дозволяє цій групі виступати репрезентантом суспільного інтересу. Реалізація мети найбільшого щастя для найбільшої кількості людей було завданням, яке вирішував Є. Бентам за допомогою політичного представництва, коли говорив про необхідність дотримання принципу «найбільшого блага». Задля цього він відстоював лібералізацію представництва у парламенті, зняття торгівельних обмежень та боровся проти монополій задля впровадження саморегульованої економіки. Для Є. Бентама є очевидним зв'язок між суспільним благом та професійною компетентністю. Він вважав, що «Основою урядування є не договір, а людська потреба, і задоволення людських потреб є його єдиним виправданням... Із Бентамового погляду всякий корпоративний утвір, як-от суспільство чи держава, є очевидно фіктивним. Хоч би що творилося в його ім'я, воно твориться кимось, і його благо, як висловився Бентам, є «сумою інтересів

кількох членів, з яких він складається». Отже, корисність принципу найбільшого блага полягає в тому, що він є великим розв'язувачем фікцій, бо він означає, що реальна значущість певного закону чи певної інституції повинна оцінюватися в термінах того, що закон чи інституція чинить, і, наскільки це можливо, тим, що закон чи інституція чинить для означених індивідів... Тож він виступав за повний правовий суверенітет парламенту й за потребу покладатися на освічену громадську думку для забезпечення відповідальності. Найвищий політичний суверенітет, гадав він, повинен зберігатись за народом, оскільки лише так можна добитися того, щоб інтерес уряду збігався із загальним інтересом. Він вірив у загальне виборче право як засіб зробити інтерес народу дієвим, із лише тимчасовими дискваліфікаціями, поки освіта спроможеться витворити освічених виборців. А щоб парламент краще відгукувався на запити останніх, Бентам пропонував обмежити термін його чинності одним роком» [4].

Такі, абсолютно конкретні кроки передбачають наявність свободи для одних («освічених») верств населення та її обмеження для інших. Для одного із фундаторів ліберальної традиції Дж. С. Мілля свобода є наріжним каменем реалізації спільного блага. При цьому, суспільство має володіти певним рівнем політичної компетентності: ліберальне урядування ґрунтується на ліберальному суспільстві. Він вважав, що «Загрозу для свободи... становила не форма правління, а більшість, нетерпима до нешаблонного, підозріла стосовно ухильних меншостей і ладна вдаватися до ваги чисельності, аби заглушувати і регламентувати їх... Що Міль визнав, і чого не бачив старший лібералізм, так це те, що за ліберальною формою правління має стояти ліберальне суспільство. Це визнання, що політичні інституції є частиною ширшого суспільного контексту, який значною мірою визначає спосіб їхнього діяння, само по собі є важливим відкриттям і доповненням політичних ідей. Суспільство, чи громада, стає вирішальним фактором у стосунках між індивідом та в забезпеченні індивідуальної свободи» [3, с. 7-24]. Щодо підходу О. Конта, то слід відзначити наступне: «В одному розумінні філософія Конта була кульмінацією соціальних теоретизувань, започаткованих загадковою теорією загальної волі Руссо, концепцією суспільства як колективного ества, що має свої власні якості й цінності, які велично єднають поривання й волю своїх членів... Внесок Конта був не стільки новим відкриттям, скільки надією, що спекулятивне теоретизування можна замінити наукою, що концепцію суспільства можна проаналізувати і відкрити його закони методами, які узгоджувались би з канонами емпіричної перевірки, і що можливо детально прослідкувати відношення між соціальними інституціями і людською природою» [4].

Отже, у демократичному суспільстві громадяни, на основі високого рівня власної політичної компетентності, формують суспільний (загальний) інтерес. Вони утворюють групи, які, використовуючи політичний тиск, змушують владу слідувати суспільному інтересу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, спільним для двох підходів щодо конструювання політичної реальності на основі політичної компетентності є усвідомлення важливості свободи індивідів. В умовах демократичного суспільства необхідно обмежувати владу «пророків», які у сучасних умовах використовують інтернет-комунікації, соціальні мережі задля маніпуляцій громадською думкою. Навпаки, політична освіта, раціональні політичні дебати, подолання медіатизації

політики здатні сприяти формуванню політичної компетентності громадян у демократичному суспільстві.

Досвід світових війн, голокосту, голодомору, застосування атомної зброї тощо у XX столітті та війни, пандемія, екологічні катастрофи, політичні й економічні кризи на початку XXI століття переконливо довели відсутність перспектив у перетворенні політичної компетентності на справу «пророків».

В умовах демократії політична компетентність громадян формується у процесі раціональних дебатов між представниками різних соціальних груп щодо визначення та шляхів реалізації суспільного інтересу. В умовах авторитаризму, коли рух інформації відбувається вертикально – від влади («зверху») до громадян, політична компетентність громадян не є затребуваною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряму. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2007. Вип. 17. С. 87-101. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12544/6-Holovko.pdf?sequence=1>
2. Мацишина І. В. Конструювання політичної реальності України: Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2019. 376 с.
3. Міл Дж. Про свободу: есе / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm>
4. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки. Київ, 1997. 838 с. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd.htm>
5. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах / пер. з франц. Г.Філіпчука, М. Москаленка. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с. <http://izbornyk.org.ua/tocq/toc.htm>
6. Шюц А. Лукман Т. Структури життєсвіту / Пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: Український Центр духовної культури, 2004. 558 с.
7. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2003. 16 с
8. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge.* New York: Doubleday, 1966. 240 p.
9. Collins R. *Four Sociological Traditions.* New York: Oxford University Press, 1994. 336 p.
10. McQuail D. The influence and effects of mass media. *Mass communication and society*, 1977. P. 70-94.
11. Mediatization: Concept, Changes, Consequences First Edition / Lundby K. (Editor). Peter Lang Inc., International Academic Publishers; First Edition, 2009. 217 p.
12. Strömbäck, J. Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The international journal of press/politics.* 2008. 13(3). P. 228-246.